

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

35

Zeszyt z okazji 60-lecia istnienia muzeum w Starej Synagodze w Krakowie /
Volume issued on the occasion of the 60th anniversary of the museum
in the Old Synagogue in Kraków

Koncepcja merytoryczna zeszytu /
The concept behind the main theme of the volume:
Eugeniusz Duda

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2017

Źródła

Sources

Źródła do historii Żydów krakowskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku w zbiorach archiwów lwowskich¹

Wprowadzenie do tematu

Początek nowożytnej historiografii żydowskiej w Polsce wiąże się z pracą doktorską Mojżesza Schorra² „Organizacja Żydów w Polsce od czasów najdawniejszych do r. 1772”, którą obronił w 1899 roku na Uniwersytecie Lwowskim³. W dobie dwudziestolecia międzywojennego nowoczesne, krytyczno-analityczne prace badawcze prowadziło wielu wybitnych historyków. Zalicza się do nich (oprócz wspomnianego Schorra) m.in. Majera Bałabana, Szymona Dubnowa, Artura Eisenbacha, Rafała Mahlera i Emanuela Ringelbluma. Schorr, Bałaban, Dubnow i Ringelblum zginęli podczas II wojny światowej, dzieląc w ten sposób los milionów Żydów polskich. Drastyczne straty osobowe spowodowały nie tylko załamanie się życia żydowskiego w Polsce. Doprowadziły też do gwałtownej reorientacji pryncypiów badawczych po 1945 roku, które w sposób naturalny i w pełni uzasadniony zostały skoncentrowane na opisaniu i udokumentowaniu Zagłady. Nadto w kolejnych latach powojennych doszło do głębokiej ingerencji czynników państwowych w kierunki i metody badań naukowych. Naukowcom dała się we znaki cenzura polityczna i zamknięte granice. Doszło więc do zerwania kilku elementów: ciągłości w kształceniu kadr naukowych i prowadzeniu badań oraz związanych z tym tradycji i metod. Trzeba bowiem pamiętać, że pracujący przed II wojną światową historycy, choć nie narzekali na nadmiar środków finansowych, traktowali jako oczywiste szeroko rozplanowane kwerendy. Obejmowały one archiwa i biblioteki zagraniczne. Po zakończeniu wojny faktycznie zagranicznymi stały się też placówki we Lwowie czy w Wilnie. Dostęp polskich uczonych do tamtejszych archiwów i bibliotek stał się zdecydowanie utrudniony lub wręcz niemożliwy. Nadto z powodów politycznych, ale też finansowych znacznej redukcji uległy wyjazdy historyków do Wiednia, Paryża, Rzymu czy innych ośrodków naukowych, gdzie spoczywa całkiem pokaźna polska spuścizna archiwalna. Dziś archiwa ukraińskie, litewskie czy austriackie są w pełni dostępne dla naszych historyków. Nie są jednak eksplorowane w stopniu zadowalającym. Wręcz przeciwnie. W ostatnich dwóch dekadach ukazał się szereg publikacji klasyfikowanych jako naukowe, dotyczących ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, których autorzy nie dokonali kwerend w mieszczących się tam obecnie archi-

wach (ukraińskich, białoruskich bądź litewskich). W tym kontekście nie zaskakuje, że tego rodzaju kwerend nie prowadzą także badacze przeszłości Krakowa. Najwidoczniej zaszły już zmiany mentalnościowe. W przekonaniu części osób tamtejsze archiwa wciąż pozostają niedostępne. Inni być może wychodzą z założenia, że wyjazdy zagraniczne nie są im potrzebne do badań nad historią lokalną. Tyle że np. dla Krakowa przestrzeń lokalna w XIX wieku to Galicja, Lwów, będący dzisiaj miastem ukraińskim, wówczas był stolicą tej prowincji. We Lwowie mieściły się ośrodki władzy prowincjonalnej na czele z Namiestnictwem, Wydziałem Krajowym, Radą Szkolną Krajową i Sejmem Krajowym. Nasuwa się oczywiście pytanie: co wynika z tej zależności dla współczesnego badacza? Odpowiedź mogłaby zająć wiele stron niniejszego wydawnictwa. Z racji ograniczonej objętości odwołam się zatem do jednego przykładu, w moim przekonaniu bardzo wymownego. Mianowicie w dobie autonomii galicyjskiej nastąpił prawdziwy rozkwit inicjatyw obywatelskich. Również także Żydzi, których w 1867 roku objęło równouprawnienie, włączyli się w ten nurt. Przystąpili do zakładania szeregu stowarzyszeń: edukacyjnych, religijnych, filantropijnych, młodzieżowych, sportowych, syjonistycznych i innych. Wiele z nich zostało już zapomnianych. O innych pamiętamy, ale też stosunkowo mało wiemy o ich działalności. Tymczasem założyciele każdego z nich musieli przedkładać do akceptacji we lwowskim Namiestnictwie projekty ich statutów. Dziś to często pierwszy lub jedyny trop prowadzący nas do lepszego poznania ich przeszłości. We Lwowie dokumenty te są relatywnie dobrze zachowane i współtworzą fond o numerze 146: Namiestnictwo Galicyjskie. W Krakowie czy w innych

¹ Artykuł obejmuje okres do wybuchu II wojny światowej.

² Zob. Pilarczyk Krzysztof: *Prof. dr Mojżesz Schorr. Portret uczoności – badacza dziejów Żydów*. Wrocław 1996; *Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej, Kraków, 16 IX 1993*. Red. Krzysztof Pilarczyk. Kraków 1995; Żebrowski Rafał: *Mojżesz Schorr i jego listy do Ludwika Gumplowicza*. Warszawa 1994.

³ Zob. Żebrowski Rafał: *Wokół genezy historiografii żydowskiej w Polsce*. W: *Żydzi i Judaizm we współczesnych badaniach polskich*. T. 2. Red. Krzysztof Pilarczyk, Stefan Gąsiorowski. Kraków 2000, s. 189–203.

polских ośrodkach wskutek (głównie) zniszczeń wojennych nie ma już po nich śladu. Uważam wobec tego, że do Lwowa warto dotrzeć, choćby dla ogólnego zapoznania się z sytuacją dotyczącą bazy źródłowej. To wstępne rozpoznanie pozwoli nam stwierdzić, czy potrzebne będą kolejne wyjazdy. Oczywiście, historyk Żydów krakowskich powinien też zapoznać się ze zbiorami archiwów i bibliotek w przynajmniej kilku innych ośrodkach krajowych i zagranicznych. W tym artykule, dla zachowania spójności wyводу, koncentruję się jednak wyłącznie na zbiorach lwowskich.

Informacje ogólne dotyczące archiwów lwowskich

Przed podjęciem rozważań dotyczących konkretnych zbiorów odniosę się do spraw natury ogólnej, które – jak sądzę – mogą okazać się przydatne dla początkujących badaczy. Otóż w przypadku interesującej nas tutaj problematyki pierwszorzędną rolę odgrywają dwie instytucje: Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie (Центральний Державний Історичний Архів України у Львові, dalej cyt. CDIA) oraz Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie (Державний Архів Львівської Облaсті, dalej cyt. DALO). Obydwa archiwa dzieli nieduża odległość, zaledwie około 10 minut spacerem. Mieszczą się w budynkach dawnych klasztorów. Pierwsze z nich zajmowali wcześniej bernardyni, stąd niektórzy polscy archiwiści i historycy nazywają je potocznie bernardyńskim. Przylega do niego świątynia, niegdyś kościół rzymskokatolicki, a obecnie cerkiew greckokatolicka. Drugie ze wskazanych archiwów znajduje się w dawnym klasztorze dominikanów, częściowo też zajmuje pomieszczenia niegdyśszego arsenału. Kompleks klasztorny współtworzy kościół z charakterystyczną kopułą (widoczną na wielu pocztówkach i w przewodnikach). Po II wojnie światowej komuniści urządzili w nim Muzeum Religii i Ateizmu, przekształcone później we Lwowskie Muzeum Historii Religii. Pozostałe zabudowania przeznaczono na cele archiwalne. Zatrudniony w tych archiwach wykwalifikowany personel stara się zabezpieczyć powierzone im zbiory, lecz z uwagi na zły stan budynków (np. zawilgocenie, niemożność utrzymania właściwej i stałej temperatury) jest to bardzo trudne.

W archiwach lwowskich do dyspozycji użytkowników znajdują się wydane drukiem przewodniki oraz inwentarze w formie maszynopisów. Przewodnik prezentujący zasoby

DALO ukazał się jeszcze w czasach sowieckich (*Львівський Обласний Державний Архів. Путівник*. Львів 1965). Cechuje go lapidarność, ale za jego główny mankament należy uznać to, że w kilku miejscach jest nieaktualny. Jest to o tyle istotne, że problem ten dotyczy m.in. judaików. W wydawnictwie tym widnieje np. informacja o fondzie nr 44: Żydowska Gmina Wyznaniowa we Lwowie. Rzecz w tym, że DALO nie posiada już tego zbioru, gdyż przed laty został on przeniesiony do CDIA, gdzie stanowi trzon fondu 701: Izraelicka Gmina Wyznaniowa we Lwowie (o którym będzie jeszcze mowa). Zdecydowanie bardziej nowoczesne w formie i treści jest wydawnictwo dotyczące CDIA, które opracowała Anna Krochmal. Opublikowano je także w polskiej wersji językowej – *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym* (Warszawa 2005). Natomiast tak w DALO, jak i w CDIA archiwiści przygotowali skrupulatne i niezwykle pomocne inwentarze. Te nowsze spisane są w języku ukraińskim i dostosowane do funkcjonującej w tym państwie metodyki pracy archiwalnej. Posiada ona trzystopniową skalę podziału zbiorów. Pierwszą z nich jest fond⁴, który – z grubsza rzecz ujmując – odpowiada polskiemu zespołowi archiwalnemu. Dalej sytuje się opis⁵. Jeśli fond jest duży, to może składać się z kilku, kilkunastu lub jeszcze większej liczby opisów (np. fond Namiestnictwo Galicyjskie zawiera 109 opisów). Na ogół wprowadzają one podział z uwzględnieniem chronologii lub zawartości danego zbioru. Ostatnim szczeblem tej systematyki jest sprawa⁶, która odpowiada polskiej sygnaturze, czyli stanowi kod konkretnego dokumentu (przyjmuje on najczęściej postać liczbowa). Podpowiedź praktyczna jest taka, że zamawiając inwentarz do konkretnego zbioru, należy poprosić, by obejmował on wszystkie jego opisy (może więc okazać się, że dostaniemy nie jeden, a kilka tomów inwentarzy).

Wymienione wyżej placówki nie są bynajmniej jedynymi, w których możemy znaleźć judaika powiązane z Krakowem. Z pewnością warto choćby pobieżnie przeglądnąć przewodniki oraz inwentarze Lwowskiej Narodowej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka we Lwowie – dawne Ossolineum (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, dalej cyt. LNNBU) oraz Biblioteki Naukowej Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franka (Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, dalej cyt. NBL). Biblioteka Stefanyka posiada bogaty zbiór rękopisów, zgromadzonych w osobnym dziale. Nadto zawiera obszerny księgozbiór, który współtworzą m.in. unikatowe wydawnictwa sprzed II wojny światowej. Trzeba jednak pamiętać, że na mocy specjalnego porozumienia polsko-ukraińskiego w 2004 roku podjęto akcję digitalizacji zbiorów rękopiśmiennych Stefanyka, które w wersji cyfrowej są obecnie udostępniane we wrocławskim Ossolineum. Zanim więc rozpoczniemy kwerendy w Stefanyku wskazane jest upewnienie się, czy poszukiwanych przez nas materiałów nie ma we Wrocławiu⁷. Bibliotekę Uniwersytetu Lwowskiego w niewątpliwy sposób wyróżniają duże zasoby prasowe z obszaru dawnej Galicji. Przyjmuje się, że mieszczą się tam największe zbiory prasy galicyjskiej obok Biblioteki Jagiellońskiej oraz Austriackiej Biblioteki Narodowej (Österreichische Nationalbibliothek).

⁴ W skrócie f.

⁵ W skrócie o.

⁶ W skrócie spr.

⁷ Pomocne w tym są tomy: *Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka*. Cz. 1. *Zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zinwentaryzowane przed 1945 r.* Oprac. Maciej Matwijów, Elżbieta Ostromięcka. Wrocław 2010; *Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka*. Cz. 2. *Zbiór Aleksandra Czołowskiego*. Oprac. Konrad Rzemieniecki. Wrocław 2015.

Poszukiwania w NBL mają sens nie tylko wtedy, gdy interesują nas tytuły, których nie ma w Krakowie. Otóż z różnych powodów przechowywane w tutejszych bibliotekach roczniki prasy nie zawsze są kompletne, stąd też badania we Lwowie mogą przed nami odkryć nieznane nam wcześniej tytuły lub dopomóc w uzupełnieniu brakujących numerów. W procesie przygotowania listy priorytetowych dla naszych badań czasopism pomocna będzie praca Mariusza Jakubka *Prasa krakowska 1795–1918. Bibliografia*⁸. Historyk Żydów krakowskich nie powinien jednak ograniczać się wyłącznie do miejscowej prasy z epoki. Wiele nowych ustaleń możemy powziąć, rozszerzając naszą kwerendę o tytuły lwowskie, które nierzadko publikowały korespondencje z Krakowa i użyczały swoich łamów mieszkającym w tym mieście Żydom. Rozznanie w prasie ukazującej się we Lwowie najlepiej zacząć od lektury książki Jerzego Jarowieckiego *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*⁹.

Kończąc tę część artykułu, poczynię jeszcze jedną uwagę. Dotyczy ona wytyczenia zakresu geograficznego kwerend archiwalnych. Zasoby archiwów krakowskich uzupełniają się wzajemnie z lwowskimi. Zarazem dopełnieniem dla źródeł zgromadzonych we Lwowie są materiały przechowywane w Archiwum Państwowym Obwodu Iwano-Frankińskiego (Державний архів Івано-Франківської області). Nie jest to dziełem przypadku. Dzisiejszy Iwano-Frankińsk to dawny Stanisławów – trzecie miasto Galicji (pod względem potencjału demograficznego i gospodarczego). Tamtejsze Archiwum Państwowe posiada relatywnie obszerne, dokładnie zinwentaryzowane i dobrze zachowane źródła dotyczące czasów przed wybuchem II wojny światowej. Naturalnie są to nieporównanie skromniejsze zasoby niż te obecne we Lwowie, ale też większe niż w innych archiwach dawnej Galicji Wschodniej. Pracę w tym Archiwum ułatwia nam profesjonalnie wydany przewodnik (Державний архів Івано-Франківської області, Путівник. Том 1. Фонди періоду до 1939 року. Київ 2008).

Zbiory żydowskie

We lwowskich archiwach jak na razie nie ma fondów oznaczonych jako krakowskie judaika. Jeśli ktoś oczekuje łatwej i szybkiej kwerendy, może doznać zawodu. Jednocześnie każdy, kto roztropnie zaplanuje i konsekwentnie przeprowadzi tutaj swoje kwerendy, ma prawo oczekiwać, że znajdzie materiały wyjątkowe, często niespotykane nigdzie indziej. Dla badacza historii Żydów krakowskich mogą one przyjąć rolę źródeł głównych lub pobocznych. Zakładając, że nie poszukujemy konkretnego dokumentu, lecz chcemy przeprowadzić szerokie badania, to powinniśmy zacząć od fondu Izraelicka Gmina Wyznaniowa we Lwowie, który pomieszczony jest w CDIA i oznaczony został numerem 701. Zawiera on 5672 jednostki archiwalne obejmujące lata 1785–1942. Składają się na niego dokumenty sporządzone w językach polskim, jidysz i niemieckim. W większości odnoszą się one do Żydowskiej Gminy Wyznaniowej we Lwowie. W dużej liczbie występują tutaj materiały związane z bieżącą działalnością instytucji i zakładów przynależących do gminy, fundacji, szkół, organizacji branżowych, towarzystw religijnych i dobroczynnych, ankiety rabinów, sta-

Odbitka pieczęci Rady Wyznaniowej Gminy Izraelickiej w Krakowie (1907); w zasobie CDIA

tuty, okólniki i protokoły. W sporej ich części odnajdziemy mniejsze lub większe odniesienia do Krakowa. Nie brak tu jednak źródeł bezpośrednio dotyczących lub wręcz wytworzonych we wspólnotach żydowskich w takich miastach, jak Kraków, Praga, Wiedeń, Brody, Kołomyja, Czerniowce, Sambor czy Tarnopol. W stosunku do Krakowa wymienić można np. materiały edukacyjne (f. 701, o. 2, spr. 320) lub raporty finansowe krakowskiej gminy (1927 r., f. 701, o. 3, spr. 611). Do cenniejszych pozycji zaliczymy projekt oraz statuty Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Krakowie z lat 1866, 1890 i 1907 (f. 701, o. 2, spr. 1542).

W omawianym tu fondzie ważne miejsce zajmuje również korespondencja pomiędzy gminami w Krakowie i we Lwowie. Występują tu także dokumenty dotyczące żydowskich mieszkańców Lwowa, co jest o tyle istotne, że część z nich miała określone związki z Krakowem (np. rodzinne). Oprócz tego interesujące są źródła dokumentujące działalność instytucji obejmujących swoim zasięgiem całą Galicję lub Małopolskę. Za przykład wskazać można statut wspólnoty żydowskich gmin wyznaniowych w Małopolsce (1926 r., f. 701, o. 2, spr. 766).

Na początku XX wieku Lwów stał się jednym z głównych ośrodków ruchu syjonistycznego w Europie. Zdecydowało o tym kilka czynników. W dobie panowania austriackiego Lwów był stolicą Galicji i w naturalny sposób znajdował się w polu oddziaływania politycznego Wiednia, który stanowił wówczas centralę tego ruchu w Europie. O randze Lwowa decydował też jego potencjał intelektualny oraz demograficzny (wzmocniony dodatkowo wielkim rezerwuarem ludności żydowskiej zamieszkującej Galicję Wschodnią, a później Małopolskę Wschodnią). Lwów znalazł się też na szlaku migracyjnym Żydów zmierzających do

⁸ Wyd. Kraków 2004.

⁹ Wyd. Kraków 2002. Zob. również: Jarowiecki Jerzy: *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*. Kraków–Wrocław 2008.

החלוץ הכללי-ציוני "בפולניה"
המסגרות בקרקוב
HECHALUC HAKHAL-CIJONI
Sekretariat w Krakowie.

שאלון
הכשרה

30 MAJ 1938

Biuro Ogólno-Sjon. Chalucu w Polsce
Sekretariat w Krakowie.

Formularz dla uczestników hachszary, obozu szkoleniowego dla osób przygotowujących się do migracji do Erec Israel; w zasobie CDIA

החלוץ הכללי-ציוני
הועד המרכזי

OGÓLNO-SYJONISTYCZNY CHALUC
DLA ZACH. MAŁOPOL. I ŚLĄSKA KOMITET CENTRALNY.

Kraków, 9/XI 1938

Cheszek!

Musicie natychmiast udeść się do Żyd. Tow. Holniczego i poprosić o ich statut. Statut ten jest mi konieczny natychmiast do podania dla mojej żony. Żeżebnie sprawę natychmiast. Nie piase bezpośrednio do nich bo chce mieć natychmiast zakatowane. Jutro wynajmę mieszkanie. Nie opóźnijcie tego do tej chwili bo nie miżem płenić. Jutro ma mi doć szesaktyes 100 zł. Następnie wyjadzie na bikury z do Krakowa. i Terowie jest dalej skandal. Oni nie chcą iść z Chometem, jeśli tego nie uszyjni spełnić i stworzić i samo grozi nam zupełna utrata poparcia ze strony szesaktyes. Porównaj nas do szaby, pod względem moralnym. Napiszcie im ostry list. Je nie możem z nimi dojść do żadnej decyzji. Herazie tyle

Korespondencja krakowskiego biura Ogólno-Syjonistyczny Chaluc do lwowskich działaczy syjonistycznych, 1938; w zasobie CDIA

Ziemi Izraela (herb. Erec Israel) przez Odessę lub rumuńską Konstancę, skąd kontynuowano podróż drogą morską. Ze Lwowa wywodziło się też grono wybitnych polityków syjonistycznych, którzy odegrali niepoślednią rolę na arenie międzynarodowej. Wszystko to spowodowało, że we Lwowie funkcjonowało szereg organizacji syjonistycznych, intensywnie współpracujących z oddziałami lub centralami w Krakowie, w Warszawie, w Jerozolimie czy w Tel Awiwie. Owocem tego jest bogata spuścizna, na którą składa się głównie fond 338: Krajowa Organizacja Syjonistyczna we Lwowie. Jest to największy zbiór syjonistyczny przechowywany w CDIA. Współtworzą go statuty organizacji syjonistycznych, biuletyny informacyjne nadsyłane z Tel Awiwu i Jerozolimy, korespondencja (w tym także poufna i tajna, m.in. z działaczami pracującymi w Erec Israel, w Krakowie, w Warszawie, ale także w ośrodkach zachodnioeuropejskich), raporty z działalności, zestawienia statystyczne, opracowania historyczne, dokumenty personalne związane z procedurą migracyjną (paszporty, zdjęcia, formularze lekarskie), i wreszcie materiały propagandowe oraz edukacyjne. Oprócz tego na nasze zainteresowanie zasługują fundy:

332: Krajowe Biuro Palestyńskie. Oddział we Lwowie,

334: JEAS. Centralne Żydowskie Towarzystwo Emigracyjne w Polsce,

335: Towarzystwo Odbudowy Palestyny Keren Hajesod we Lwowie,

337: Żydowska Organizacja Skautowa Hanoar Hacijoni w Polsce,

339: Towarzystwo Keren Kajemeth LeIsrael we Lwowie. Żydowski Fundusz Narodowy,

342: Organizacja Młodzieży Syjonistycznej Achwa we Lwowie,

441: Żydowska Organizacja Skautowa Hanoar Haiwri we Lwowie,

455: Towarzystwo Syjonistycznej Młodzieży Żydowskiej Hechaluc Haklal Zioni we Lwowie,

457: Towarzystwo Edukacyjne dla Młodzieży Żydowskiej Hechaluc we Lwowie,

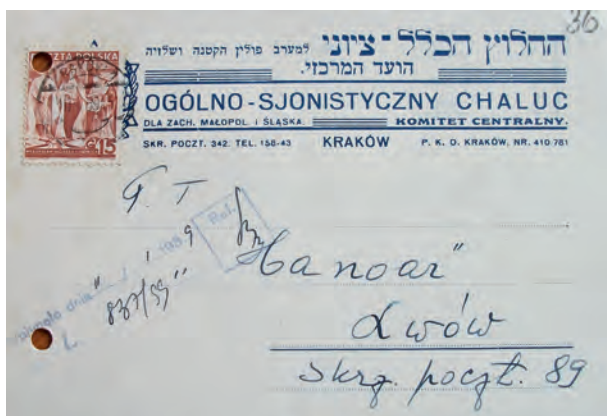
500: Towarzystwo Plantatorów w Palestynie Hanotejah. Biuro we Lwowie,

501: Związek Żydowskich Towarzystw Gimnastycznych i Sportowych w Polsce Makkabi we Lwowie.

Wszystkie wynotowane wyżej fundy syjonistyczne zawierają źródła, które w większości (szacunkowo ok. 60 proc.) zostały sporządzone w języku polskim. Na dalszej pozycji sytuują się materiały w języku hebrajskim, niemieckim i angielskim. Zachowane zostały w dobrym stanie i kwalifikują się do fachowego opracowania i digitalizacji (acz tak jak wszystkie zasoby CDIA, narażone są na stały proces niszczenia, m.in. wskutek wilgoci). Wiele z nich jest bardzo atrakcyjna pod względem wizualnym (niektóre w kolorze), więc mogą zostać wykorzystane np. do celów muzealnych. Niestety, wyjąwszy fotografie, listy, paszporty i inne tego rodzaju materiały, w CDIA nie zachowały się bardziej urozmaicone artefakty.

Wypada dodać, że źródła dotyczące syjonizmu znajdują się również w innych fondach niż te ściśle syjonistyczne. Godny polecenia jest wspomniany we wstępie fond: Namiestnictwo Galicyjskie. Różnorodność zebranych w tym zbiorze dokumentów jest bardzo duża. Część z nich poświadcza zainteresowanie Namiestnictwa rozwijającym się żydowskim ruchem narodowym. W związku z tym, reskrytem z 11 lutego 1898 roku Namiestnictwo zwróciło się do starostów, by nadesłali sprawozdania z tego, czy na podległym im terenie pojawił się ruch syjonistyczny. Adresatem tego pisma był także starosta krakowski. Wykazał się dobrym rozeznanieniem meandrow i powiązań wewnętrznych tego ruchu. Krótko opisał działalność organizacji Zion w Krakowie i jej związki z wiedeńską centralą oraz plany osadnictwa w Ziemi Izraela.

Znakomitym źródłem wiedzy na temat Żydów krakowskich w okresie od końca I wojny światowej przez kolejne lata dwudziestolecia międzywojennego są materiały Centralnego Żydowskiego Komitetu Ratunkowego (ŻKR). Instytucję tę powołano do życia w związku z pogromami i wystąpieniami antyżydowskimi, do których doszło na ziemiach polskich podczas wielkiej wojny 1914–1918 (zwłaszcza w jej ostatniej fazie). Później ŻKR zapewniła pomoc Żydom poszkodowanym podczas wojen: polsko-ukraińskiej (1918–1919) i polsko-bolszewickiej (1919–1921). Informacje na temat Krakowa rozproszone są w różnych częściach fondu 505. Przy czym do naszej dyspozycji znajdują się też bardziej zwarte partie, jak np. sprawa 35: Raporty z działalności Komitetu w województwie krakowskim za okres październik – grudzień 1920 r. Widnieją tutaj dane statystyczne dotyczące skupisk

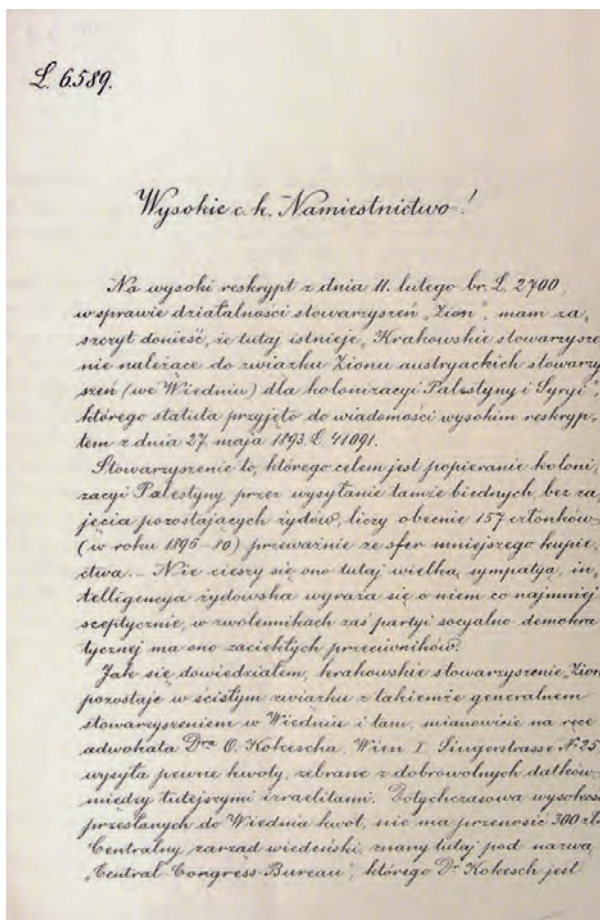

Awers karty pocztowej krakowskiego biura Ogólno-Syjonistyczny Chaluc adresowanej do lwowskiej organizacji Hanoar, 1939; w zasobie CDIA

żydowskich i liczby występujących w nich osób ubogich w Krakowie, Wieliczce, Dobczycach, Krzeszowicach, Jaworznie, Oświęcimiu, Gdowie, Andrychowcie i wielu innych miastach. Zawierają one też dane dotyczące kwot i form udzielonego im wsparcia. W kilkunastu opracowaniu przedstawiono położenie materialne Żydów w Krakowie oraz w innych ośrodkach. Przeczytać możemy np. o opiece nad dziećmi w Krakowie. Osobny wątek stanowi pomoc dla uchodźców galicyjskich wydalonych z Węgier i Czechosłowacji, którzy przez kilka dni przebywali w Krakowie. Kolejnym powodem napływu uchodźców żydowskich do Krakowa stała się wojna pomiędzy Polską a bolszewicką Rosją. Żydzi z ziem kresowych dawnej Rzeczypospolitej, uciekając przed nawałą bolszewicką, szukali schronienia w takich miastach, jak Kraków, Nowy Sącz, Rzeszów, Przemyśl, Sanok, Jarosław i Oświęcim. Pozwalam sobie zaryzykować opinię, że badania tych materiałów doprowadzą do pogłębienia naszej wiedzy o Żydach w Krakowie u schyłku wielkiej wojny i w latach następujących tuż po niej.

Niezastąpionym źródłem wiedzy do badań nad historią wystąpień i pogromów wymierzonych w Żydów, do których doszło w Krakowie i w Galicji w latach 1918–1919, są archiwalia zgromadzone w fondzie numer 211: Polska Komisja Likwidacyjna¹⁰. Oryginalny charakter posiadają materiały dokumentujące przebieg zająć, straty poniesione przez Żydów krakowskich i udzieloną im pomoc (są to m.in. sprawy 140 i 171). W odrębnych raportach uwzględniono działalność straży bezpieczeństwa, wystawionych w Krakowie (z wyszczególnieniem m.in. Podgórze, Borku Fałęckiego i Prokocimia), Mogilanach, Radziszowie, Polance Haller, Borku Szlacheckim, Skawinie, Tyńcu oraz w innych miejscowościach. Dodatkowego znaczenia tej historii nadaje to, że poszkodowanych często reprezentowały kancelarie adwokackie prowadzone przez Żydów krakowskich. W tej sprawie zasłużył się m.in. Adolf Gross, posiadający kancelarię w Krakowie przy ulicy św. Anny 9 (aktywność jego kancelarii poświadczają m.in. pisma pomieszczone w teczce oznaczonej numerem sprawy 97).

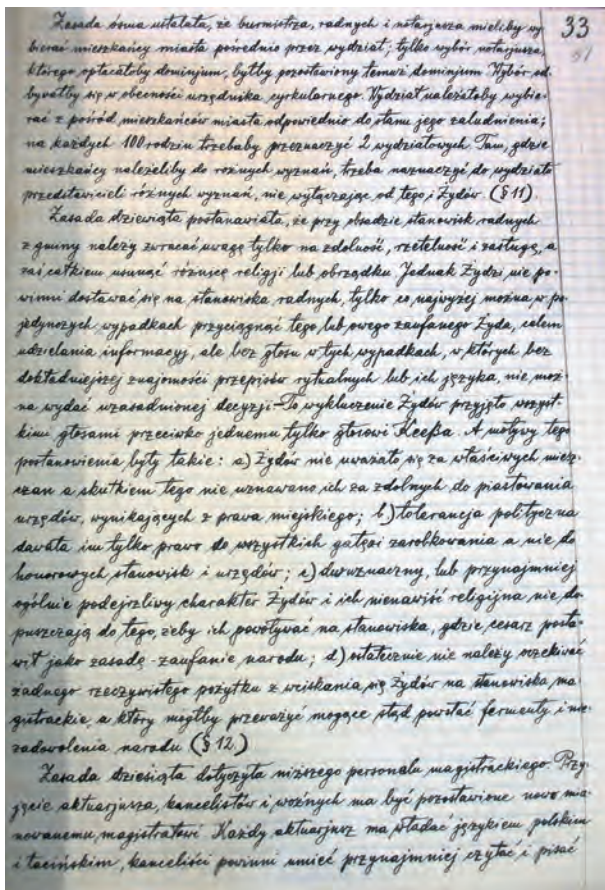
W zbiorach DALO imponuje przede wszystkim bogata spuścizna Uniwersytetu Lwowskiego (od 1919 roku Uniwersytet Jana Kazimierza). Była to druga obok Uniwersytetu Jagiellońskiego najważniejsza uczelnia Galicji. Studiowali i pracowali w niej także Żydzi, którzy na różnych etapach swojego życia związali się z Krakowem. W DALO zachowały

Pierwsza strona sprawozdania starosty krakowskiego na temat rozwoju ruchu syjonistycznego w Krakowie, 17 marca 1898 r.; w zasobie CDIA

się m.in. akta urzędu rektora i dziekańskie, senatu i wydziałów uczelni, księgi immatrykulacyjne i katalogi studenckie, materiały organizacji studenckich oraz indywidualne teczki uczonych (zawierające m.in. dokumenty wytworzone w toku ich pracy zawodowej i kolejnych awansów). Dużą wartość prezentują rękopisy i maszynopisy obronionych na Uniwersytecie Lwowskim rozpraw doktorskich i magisterskich. Ich język może dzisiaj uchodzić za archaiczny, a zastosowane w nich metody za mało nowoczesne. O ich znaczeniu przesądza jednak to, że kreślący je autorzy sięgnęli do prac, o których już dziś nie pamiętamy i wykorzystali źródła, które z powodu kolejnych wojen uległy rozproszeniu lub zniszczeniu. Tematyka krakowska występuje np. w pracy magisterskiej Chaima Fajtela „Kultura umysłowa Żydów b. zaboru austriackiego w XIX wieku (1815–1870)”, która pochodzi z 1932 roku (f. 26, o. 4, spr. 1175). Autor posłużył się dużą grupą źródeł polsko- i niemieckojęzycznych oraz prasą z epoki (w tym np. wydawanymi przez emigrację polską w Paryżu „Wiadomościami Polskimi”). Dużą liczbę nowych ustaleń i obszerną podstawę źródłową

¹⁰ O działalności Polskiej Komisji Likwidacyjnej (PKL) szerzej: Przeniosło Marek: *Polska Komisja Likwidacyjna 1918–1919*. Kielce 2010; *Narodziny niepodległości w Galicji (1918–1919). Wybór dokumentów z archiwów lwowskich*. Oprac., wstęp i przypisy Marek Przeniosło. Kielce 2007.

Jedna ze stron dysertacji doktorskiej Jana Karpińca „Kwestia miast byłej Galicji (od r. 1772)”; w zasobie DALO

zawiera dysertacja doktorska Jana Karpińca (1898–1954) „Kwestia miast byłej Galicji (od r. 1772)” (f. 26, o. 4, spr. 283). Autor specjalizujący się w badaniach nad historią miast galicyjskich dotarł m.in. do materiałów dokumentujących kulisy kształtowania się polityki władz państwowych i krajowych wobec Żydów galicyjskich (a więc również krakowskich). Recenzentami tej pracy byli wybitni uczeni wszechniczy lwowskiej: Adam Szelągowski (1873–1961) i Franciszek Bujak (1875–1953). Według mojego rozeznania, nadmienione tu prace Fajtela i Karpińca nigdy nie ukazały się drukiem¹¹.

Korzystanie ze spuścizny UJK ułatwiają dokładne inwentarze, udostępniane użytkownikom DALO na miejscu. Ich wersję drukowaną przygotował ks. prof. Józef Wołczański¹². Staraniem krakowskiego uczonego ukazały się trzy tomy zatytułowane: *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939*. Tom pierwszy¹³ obejmuje akta Wydziału Teologicznego, Wydziału Prawa, Wydziału Lekarskiego, Wydziału Filozoficznego i Wydziału Matema-

tyczno-Przyrodniczego. Tom drugi¹⁴ zawiera spis spraw personalnych grona profesorskiego i urzędników, prac, artykułów, recenzji i referatów, akta rektoratu i Lwowskiego Królewskiego Uniwersytetu im. Franciszka I. W tomie trzecim¹⁵ podane są namiary na indeksy studentów, sprawy osobowe studentów, tezy do egzaminów doktoranckich, rozprawy doktorskie i prace magisterskie (1851–1939), katalogi główne studentów (1784–1918–1939) oraz organizacje studenckie (1860–1939).

Podsumowanie

Dla badacza historii Żydów krakowskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku zbiory archiwów lwowskich posiadają bardzo duże znaczenie. Obok materiałów mogących posłużyć za źródła główne znajdziemy tu także źródła poboczne i uzupełniające. Do naszej dyspozycji pozostają cracoviana w ścisłym tego słowa znaczeniu, a także takie materiały, które mają zastosowanie do analiz komparatystycznych. Waga tych źródeł wynika z ich zawartości, a także z faktu, że w dużej części nie zostały one dotąd wykorzystane w publikacjach naukowych ani też spopularyzowane w żaden inny sposób. Zatem wyniki kwerend prowadzonych we Lwowie mogą w znaczący sposób przyczynić się do rozwoju historiografii i wypełnienia występujących w niej białych plam. Materiały te kwalifikują się do wykorzystania także podczas organizacji wystaw lub prezentacji multimedialnych; prócz dużej wartości merytorycznej są bowiem atrakcyjne pod względem edukacyjnym i wizualnym. Niektóre z nich mają wręcz unikatowy charakter. Niniejsze opracowanie nie stanowi rodzaju inwentarza czy indeksu krakowskich judaików znajdujących się we Lwowie. Nie prezentuję wszystkich, a tylko selektywnie wybrane zbiory – w mojej ocenie najważniejsze i mogące posłużyć jako przykładowe. Zważmy też, że pełny dostęp do tych zbiorów możliwy jest dopiero od końca lat osiemdziesiątych XX wieku. Poza tym przechowywane są one w dość niesprzyjających i niedostosowanych do potrzeb archiwalnych warunkach. Należy wobec tego zakładać, że przy okazji ewentualnych przeobrażeń organizacyjnych, przenoszenia archiwaliów do bardziej bezpiecznych pomieszczeń lub ponownej inwentaryzacji, światło dzienne ujrzą dokumenty do tej pory nierozpoznane.

Na osobny temat składają się krakowskie judaika w zbiorach lwowskich bibliotek i muzeów. Ich omówienie wymaga osobnej publikacji, którą autor deklaruje przygotować przy nadarzącej się okazji.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (Centralny Derżawnnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi – CDIA), Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie:
Fond 146, opis 4, Namiestnictwo Galicyjskie
Fond 332: Krajowe Biuro Palestyńskie. Oddział we Lwowie
Fond 334: JEAS. Centralne Żydowskie Towarzystwo Emigracyjne w Polsce

¹¹ W „Rocznikach Dziejów Społecznych i Gospodarczych” ukazał się natomiast artykuł Jana Karpińca *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*. Zob. t. 2, 1932–1933, s. 1–37.

¹² Na miejscu DALO udostępnia inwentarze w formie maszynopisów.

¹³ Wyd. Kraków 2009.

¹⁴ Wyd. Kraków 2010.

¹⁵ Wyd. Kraków 2010.

- Fond 335: Towarzystwo Odbudowy Palestyny Keren Hajesod we Lwowie
- Fond 337: Żydowska Organizacja Skautowa Hanoar Hacijoni w Polsce
- Fond 338: Krajowa Organizacja Syjonistyczna we Lwowie
- Fond 339: Towarzystwo Keren Kajemeth LeIsrael we Lwowie. Żydowski Fundusz Narodowy
- Fond 342: Organizacja Młodzieży Syjonistycznej Achwa we Lwowie
- Fond 441: Żydowska Organizacja Skautowa Hanoar Haiwiri we Lwowie
- Fond 455: Towarzystwo Syjonistycznej Młodzieży Żydowskiej Hechaluc Haklal Zioni we Lwowie
- Fond 457: Towarzystwo Edukacyjne dla Młodzieży Żydowskiej Hechaluc we Lwowie
- Fond 500: Towarzystwo Plantatorów w Palestynie Hanotjah. Biuro we Lwowie
- Fond 501: Związek Żydowskich Towarzystw Gimnastycznych i Sportowych w Polsce Makkabi we Lwowie
- Fond 701, Żydowska gmina wyznaniowa we Lwowie, 1785–1939, dokumenty z lat 1784–1939: opis 2, sprawy: 320, 766, opis 3, sprawa 611
- Державний Архів Львівської Области* (Derżawnyj Archiw Lwiwskojj Obłasti – DALO), Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie
- Fond 26, opis 4, Uniwersytet Franciszkański (1817–1918), Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie (1919–1939), dysertacje doktorskie, prace magisterskie, sprawa 1175: Fajtel Chaim: „Kultura umysłowa Żydów b. zaboru austriackiego w XIX wieku (1815–1870)”
- Opracowania**
- Державний архів Івано-Франківської області, Путівник. Мом 1. Фонди періоду до 1939 року. Київ 2008*
- Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka. Cz. 1. Zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zinwentaryzowane przed 1945 r. Oprac. Maciej Matwijów, Elżbieta Ostromecka. Wrocław 2010*
- Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka. Cz. 2. Zbiór Aleksandra Czołowskiego. Oprac. Konrad Rzemieniecki. Wrocław 2015*
- Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939. Oprac. Józef Wołczański. T. 1–3. Kraków 2009–2010*
- Jakubek Mariusz: *Prasa krakowska 1795–1918. Bibliografia*. Kraków 2004
- Jarowiecki Jerzy: *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*. Kraków–Wrocław 2008
- Jarowiecki Jerzy: *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*. Kraków 2002
- Karpiniec Jan: *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1932–1933, t. 2, s. 1–37
- Krochmal Anna: *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym*. Warszawa 2005
- Львівський Обласний Державний Архів. Путівник. Львів 1965*
- Narodziny niepodległości w Galicji (1918–1919). Wybór dokumentów z archiwów lwowskich*. Oprac., wstęp i przypisy Marek Przeniosło. Kielce 2007
- Pilarczyk Krzysztof: *Prof. dr Mojżesz Schorr. Portret uczonego – badacza dziejów Żydów*. Wrocław 1996
- Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej, Kraków, 16 IX 1993*. Red. Krzysztof Pilarczyk. Kraków 1995
- Przeniosło Marek: *Polska Komisja Likwidacyjna 1918–1919*. Kielce 2010
- Żebrowski Rafał: *Mojżesz Schorr i jego listy do Ludwika Gumplowicza*. Warszawa 1994
- Żebrowski Rafał: *Wokół genezy historiografii żydowskiej w Polsce*. W: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*. T. 2. Red. Krzysztof Pilarczyk, Stefan Gašiorowski. Kraków 2000, s. 189–203

Słowa kluczowe

zbiory żydowskie, Lwów, Uniwersytet Lwowski, Galicja, ruch syjonistyczny, archiwa, kwerendy, fond, opis, sprawa

Sources for the history of Kraków Jews in the 19th and the 1st half of the 20th centuries in the collections of Lviv archives

The collections of Lviv archives are of paramount importance for the researcher of the history of Kraków Jews in the 19th and the 1st half of the 20th century. This remark is dictated by the qualitative and quantitative values of the sources, which directly or indirectly concern Kraków Jews. For the majority of the period of partitions, Kraków belonged to Galicia, the capital city of which was located in Lviv. Hence, official correspondence related to social, political, religious and economic life was naturally addressed to Lviv. Lviv also played an important role as a centre of Jewish life. From the late 19th century until the outbreak of World

War II, it was a strategic centre of the Zionist movement. These factors are reflected in the contents of Lviv's archives, which are characterised by diversity and uniqueness. It is not without significance that these materials, unlike the resources stored in many other centres, have been preserved almost as a set. In the post-war period, access to them was made difficult or almost entirely restricted for historians. Therefore, while using these sources, we have the opportunity to significantly deepen our knowledge of Kraków Jews. This article presents the basic opportunities for scholars willing to conduct research in Lviv.